

Mariánský kult v době a v díle arcibiskupa Arnošta z Pardubic*

František Urban

Přítomnost Marie z Nazareta v dějinách spásy představuje pro katolické teology neustálou výzvu. Podle slov dokumentu *Matka Páně*, vydaného Mezinárodní papežskou mariánskou akademií v Římě r. 2000, patří mariologie k ústřední části teologie, poněvadž ta tajemství spásy, s nimiž je Maria úzce spjata, jsou pro teologii ústřední záležitostí.¹ V témže dokumentu jsou zmiňována i následující slova papeže Pavla VI.: „...všechna období církevních dějin se těšila a budou těšit z mateřské přítomnosti Matky Boží, poněvadž ona zůstane neoddělitelně spjata s tajemstvím mystického těla.“²

Následující článek je sepsán v duchu výše uvedených slov. Pokusíme se v něm odhalit mariánskou dimenzi víry a spirituality, jak byla prožívána v době prvního pražského arcibiskupa, Arnošta z Pardubic. Nejprve se seznámíme s životním příběhem tohoto hierarchy české církve. V druhé kapitole si přiblížíme, jak se tento přední diplomat Karla IV. angažoval v hospodářském a kulturním životě. Uvidíme zároveň, jakým způsobem dbal Arnošt o správu své arcidiecéze, a budeme tak moci nahlédnout do prožívání víry v jeho době. Konečně ve třetí kapitole našeho článku poukážeme na osobní přínos prvního pražského arcibiskupa v otázce mariánské úcty.

Doba XIV. století byla pro český národ dobou hospodářského a společenského rozmachu. S tím souviselo i upevnění křesťanské víry v naší vlasti. Právě Arnošt z Pardubic zde sehrál velmi významnou úlohu. Poměrně nedávno jsme si navíc připomínali 640. výročí úmrtí této významné osobnosti našich dějin.³ Pokusíme se tedy oživit portrét prvního pražského arcibiskupa a připomenout jeho odkaz pro naši dobu.

1. ŽIVOT ARNOŠTA Z PARDUBIC

Arnošt z Pardubic se narodil pravděpodobně kolem r. 1300⁴ v Kladsku.⁵ Jeho otec jej dal nejprve zapsat do farní školy v Kladsku, poté mladý Arnošt odešel za

* Tato studie je výstupem z vnitřního grantu CMTF UP č. S 3/08.

¹ Srov. MPMA, *Matka Páně: Památka – přítomnost – naděje*, čl. 13, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.

² Tamtéž, čl. 66.

³ V Pardubicích byla v r. 2004 uspořádána konference, z níž vzešel sborník s názvem *Arnošt z Pardubic (1297–1364): Osobnost – okruh – svědectví: Postać – środowisko – dziedzictwo*, ed. Lenka Bobková, Ryszard Gładkiewicz a Petr Vorel, Wrocław: Uniwersitet Wrocławski; Praha: Univerzita Karlova v Praze; Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005.

⁴ František ŠEBEK, „Arnošt z Pardubic a jeho rod,“ in *Arnošt z Pardubic*, s. 87.

vzděláním do Broumova a do Prahy.⁶ Plných čtrnáct let pak strávil na studiích církevního práva v Boloni a Padově a nějakou dobu také v Avignonu u papežské kurie, kde získal první zkušenosti s diplomatickými jednáními.⁷

Po svém návratu do Čech po r. 1339 se stal Arnošt nejprve kanovníkem a poté děkanem kapituly u svatého Víta v Praze.⁸ V roce 1343 jej papež Kliment VI. jmenoval pražským biskupem. Krátce nato svolal Arnošt svou první diecézní synodu.⁹ Následujícího roku bylo pražské biskupství povýšeno na arcibiskupství a tím vyvázáno z církevní podřízenosti arcibiskupství v Mohuči. Prvním arcibiskupem se stal dosavadní pražský biskup. Ve své nové funkci se Arnošt dále zaměřoval na správu diecéze, jako první z králových rádců však také zasahoval do veřejných záležitostí státu. Dne 7. září 1347 vykonal korunovační obřad, jímž se Karel Lucemburský stal českým králem.¹⁰ V této souvislosti je vhodné zmínit, že již předchozího roku pražský arcibiskup dosáhl v Avignonu schválení Karlovy volby za římského krále a jednal též o možnosti jeho korunovace na císaře.

Když r. 1348 Karel IV. ohlásil svůj úmysl založit univerzitu a současně založit Nové Město pražské, byl to především pražský metropolita, kdo byl nápomocen těmto královým snahám. Tak se Arnošt z Pardubic postaral o vydržování některých profesorů teologické a právnické fakulty, vypisoval sbírky na hmotné zajištění univerzity, r. 1360 jako kancléř zmíněné univerzity sestavil statuty pro její fungování s názvem *Ordinationes Arnesti*.¹¹ Obdobně když v Novém Městě pražském nechal Karel IV. postavit dva nové kostely,¹² arcibiskup je povýšil na kostely farní a přičinil se o to, aby se fary zmíněných kostelů dostaly jako rekompenzace za ztracené pozemky při zakládání Nového Města pražského řádu Křižovníků s červenou hvězdou.¹³ Arnoštova spolupráce s královským dvorem je patrná i při dalším stavebním počinu Karla IV., totiž při budování Karlštejna. Roku 1357 zde arcibiskup vysvětil kapli Panny Marie, která se měla stát sídlem nové kapituly.¹⁴

Mimořádnou důvěru k politickým schopnostem prvního pražského arcibiskupa projevil Karel IV. tím, že při svém návratu z Itálie ustanovil Arnošta v Toskánsku svým místodržícím, podobně jako již nedlouho před tím roku 1354 byl Arnošt od Karla ustanoven po dobu jeho nepřítomnosti za místodržícího a správce v Čechách.¹⁵

V r. 1362 zemřel papež Inocenc VI. a za jeho nástupce byl některými kardinály navrhován právě Arnošt z Pardubic, ač sám nebyl kardinálem. Po celý rok 1363, jakož i začátkem roku následujícího, pobýval pak Arnošt souvisle v Praze, popř.

⁵ Místo Arnoštova narození se dá zjistit pouze přibližně. Kladsko bylo totiž nejen město, ale i celé území, později země či hrabství, a bylo zde hradů více. Srov. Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic: Arcibiskup, zakladatel, rádce*, Praha: Vyšehrad, 2008, s. 12.

⁶ Srov. Jan Kapistrán VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, Praha: Vyšehrad, 1947, s. 184.

⁷ Srov. HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic*, s. 27–34.

⁸ Tamtéž, s. 32.

⁹ Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 284–285.

¹⁰ Srov. KAREL IV., *Literární dílo*, Praha: Vyšehrad, 2000, s. 92–93.

¹¹ Srov. HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic*, s. 56–59.

¹² Byly zasvěceny sv. Štěpánovi a sv. Jindřichovi a Kunhutě.

¹³ Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 390.

¹⁴ Kapitulu potvrdil z arcibiskupské moci dne 1. října 1357. Srov. HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic*, s. 62.

¹⁵ Srov. Václav CHALOUPECKÝ, *Arnošt z Pardubic, první arcibiskup pražský*, Praha: Stopami věků, 1946, s. 64.

v okolí tohoto sídelního města. V květnu r. 1364 přijel za císařem do Budyšína, aby zde vedl slavné svatodušní bohoslužby. Ihned po nich jej ale zachvátila „zimnice“ a musel ulehnout. Již delší čas zesláblý arcibiskup zvládl ještě převoz na svůj hrad do Roudnice, zde ovšem dne 30. června zemřel.¹⁶ Byl pochován ve farním kostele Nanebevzetí Panny Marie v Kladsku, jak si přál. Císař Karel IV. v něm ztratil svého nejlepšího přítele a rádce.

2. PŘÍNOS ARNOŠTA Z PARDUBIC

Arnošt z Pardubic má nespornou zásluhu na hospodářském a kulturním rozmachu říše Karla IV. Právě on byl spolutvůrcem ideového pozadí Karlovy politiky a jeho zakladatelského díla. Jako vzdělaný člověk s evropským rozhledem podporoval všechny významné formy umění a tvořivosti. Ty nejvýraznější se nyní pokusíme zmapovat.

2.1 Stavitelská a budovatelská činnost

Během svého života dokázal pražský arcibiskup založit řadu kostelů a klášterů, především v Novém Městě pražském.¹⁷ Mezi prvními to byl karmelitánský kostel Panny Marie Sněžné na přelomu let 1346–1347 a benediktinský klášter Panny Marie a slovanských patronů, později známý jako Emauzy, v roce 1347. Následovala stavba farního kostela sv. Jindřicha a Kunhuty a po r. 1350 stavba kláštera augustiniánů-kanovníků při kostele Panny Marie a sv. Karla Velikého. Chrám sv. Kateřiny sester augustiniánek byl zřízen na počest svěťice, o jejímž svátku vyhrál Karel IV. svou první bitvu. Eklektická stavba novoměstských chrámů byla r. 1360 završena založením kostelíku Zvěstování Panny Marie a stavbou druhého augustiniánského chrámu, zasvěceného sv. Apolináři.¹⁸

Rovněž ostatní městské části Prahy prošly stavebními úpravami. Arnošt pokračoval ve stavbě chrámu sv. Jiljí¹⁹ na Starém Městě pražském, zde byl také r. 1348 založen klášter benediktinek s kostelem Ducha sv. Na sklonku r. 1349 se začalo s výstavbou kostela Panny Marie před Týnem na Staroměstském náměstí. Samozřejmě se pokračovalo i ve výstavbě pražské katedrály.²⁰

Budiž zde připomenuta i rozsáhlá stavební činnost českého metropolity v místech náležejících k arcibiskupským statkům nebo patřících k Arnoštovu rodovému vlastnictví. Arcibiskup se zasloužil o vybudování augustiniánských klášterů v Sadské, Jaroměři a Rokycanech, postavil a zaopatřil špitály v Českém Brodě, Příbrami

¹⁶ Srov. HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic*, s. 101.

¹⁷ Tato jeho činnost se děla ve spolupráci s královským a císařským dvorem.

¹⁸ Srov. JIŘÍ FAJT et al., *Karel IV.: Císař z Boží milosti: Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437*, Praha: Academia, 2006, s. 203–204.

¹⁹ Tu započal jeho předchůdce v biskupském úřadě, Jan IV. z Dražic. Srov. JIŘÍ KUTHAN, „Arcibiskup Arnošt z Pardubic jako stavebník,“ in *Arnošt z Pardubic*, s. 176–178.

²⁰ Za Arnoštova působení vedl stavbu nejprve Matyáš z Arrasu (do r. 1352) a poté Petr Parléř. Srov. FAJT, *Karel IV.*, s. 142.

a Libáni, před rokem 1359 dal vystavět chrám Zvěstování Panny Marie v Pardubicích. Města Český Brod, Horšovský Týn a Roudnici opevnil hradbami, s velkými náklady zřídil též mnoho rybníků.²¹

Podpora stavitelské činnosti ze strany Arnoštiny se prosadila i ve Slezsku, především v samotném Kladsku. Zde byl založen r. 1352 klášter augustiniánů, zvaný též *Mons sanctae Mariae*, a rovněž špitál. S životem pražského arcibiskupa byla spjata i výstavba farního kostela v Kladsku, tedy chrámu, který si Arnošt vybral za místo svého posledního odpočinku.²²

2.2 Umělecká složka Arnoštova fundátorství

První pražský arcibiskup podporoval značné mecenášské aktivity.²³ Na prvním místě je zde nutno zmínit deskový obraz tzv. Madony kladské.²⁴ Rovněž deskový obraz Madony strahovské byl objedнан Arnoštem z Pardubic, nebo alespoň vznikl v téže malířské dílně, která pro něj pracovala. A do třetice to byl patrně opět pražský arcibiskup, kdo do Prahy z Boloně přivezl obraz Panny Marie, jenž stál na počátku vývoje typu krumlovské krásné Madony.²⁵ Za umělecké dílo prvního řádu lze označit i sochu Madony s Ježíškem, který chová ptáčka.²⁶ Socha se nachází ve farním kladském kostele a je dosti pravděpodobné, že byla objednaná jak k počtě Panny Marie, tak současně i na připomínku mariánského zázraku, který v Kladsku Arnošt z Pardubic zažil.

Arcibiskup podporoval i vznik unikátních rukopisných liturgických knih s četnými barevnými iluminacemi pro pražskou katedrálu a pro klášterní kostely v Roudnici a Kladsku.²⁷ Pro svou osobní potřebu si u císařské umělecké dílny objednal rukopis zvaný *Orationale Arnesti*.²⁸ Připomeňme také, že pozoruhodným dílem spojovaným s jeho osobou je ilustrovaný rukopis mariánských chvalozpěvů zvaný *Mariale Arnesti*.²⁹

²¹ Např. u Rokycan, Horšovského Týna, Příbrami, v Kyjích u Prahy a jinde.

²² KUTHAN, „Arcibiskup Arnošt z Pardubic jako stavebník,“ s. 180–183.

²³ Jeho nejdůležitějšími pomocníky a stoupenci v tomto směru se stali augustiniánští kanovníci, jimž nechal Arnošt zříditi čtyři nové kanonie. Srov. FAJT, *Karel IV.*, s. 180.

²⁴ Na tomto obraze je znázorněna klečící postava arcibiskupa, jehož mitra a berla jsou položeny u nohou Madony. Ta sedí s Ježíškem na trůně jako nebeská královna s žezlem a jablkem. Její trůn obklopují andělé: dva z nich ukazují nebeské královně na ubohou zem, za níž se ona přimlouvá, další dva andělé okuňují kadidlem, což je symbol zbožných modliteb, a konečně dva nejvýše sedící andělé rozprostírají nad trůnem baldachýn. Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 470.

²⁵ Srov. FAJT, *Karel IV.*, s. 179–180.

²⁶ Fascinující je vnitřní síla, která z ní vyzáhuje a která nemůže nepřipomenout vlastnosti parlérovské architektury. Srov. KUTHAN, „Arcibiskup Arnošt z Pardubic jako stavebník,“ s. 188–189.

²⁷ Od r. 1363 se pracovalo v jeho dílně na velkém antifonáři, graduálu, sekvencionáři a mešním ordináriu. Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 469.

²⁸ Jedná se o soubor lekcí, modliteb a meditací, jež pocházejí od sv. Augustina, Bernarda, Ambrože, Viléma a Anselma z Canterbury, Huga od sv. Viktora, papeže Urbana, pražského kartuziána Konráda z Haimburgu, Pseudoaugustina a dalších. Srov. FAJT, *Karel IV.*, s. 186.

²⁹ Rukopis obsahuje básně málo známého florentského minority a autora hymnů jménem Servasanto da Faenza. Srov. tamtéž, s. 179. Stejným názvem bývá označován i opis jiného rukopisu z Arnoštiny doby, totiž díla *Laus Mariae* kartuziána Konráda z Heimburgu. Srov. HLADÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic*, s. 246.

Arnoštova podpora umění, zvláště objednávky uměleckých děl s mariánskou tematikou, musela být značně rozsáhlá. To dokládají i rozšiřované pověsti o tom, že on sám byl tvůrcem soch Panny Marie.³⁰

2.3 Církevní správa a vzdělanost

Arnošt z Pardubic si z cest svého mládí přivezl značné a ucelené vzdělání, ale také znalost lidí a dobré osobní vztahy s předními vzdělanci tehdejší Evropy. V postavení, které později zaujal, byl však zřejmě nejdůležitější Arnoštův životní postoj, který měl svůj původ v avignonském centru, hluboce spojeném se zázemím intelektuálního prostředí boloňské univerzity. Nosné ideje tohoto prostředí po čase prakticky aplikoval v Čechách při systematickém vybudování své osamostatnělé diecéze.³¹

Již r. 1349 sestavil český metropolita pro svou arcidiecézi provinciální statuta, která systematicky stanovovala hlavní zásady církevního práva.³² V širším časovém okruhu se k tomuto dílu váží jeho stručnější verze a doplňující ustanovení přijatá na dalších synodách, ale také další statuta pro jednotlivé kapitulní kostely,³³ vizitační nařízení pro kláštery, instrukce pro úřední arcibiskupské instituce a četná pověření ke konkrétní delegované pravomoci, jejímž účelem bylo zajistit kvalitní chod církevní správy.³⁴

Vedle již dříve pravidelně působícího oficialátu se za Arnoštova života etabloval trvalý generální vikariát propojený s arcibiskupskou kanceláří, jež vedla dvojí registra (tzv. konfirmační a erekční knihy) a vydávala množství listin.³⁵ K tomu je třeba přičíst statuta, která Arnošt vydal r. 1356, totiž pro svého oficiála, advokáty, prokurátory a jiné činovníky při arcibiskupské kurii, aby tím povznesl, jak se vyjadřuje, vážnost arcibiskupského soudu a zamezil tak různým nepřístojnostem, které se u něho vyskytovaly.³⁶

Ustanoveným farářům nabídl Arnošt morálně teologickou summu pro zpovědníky zvanou *Questiunculae*.³⁷ A aby se ujistil, že faráři opravdu respektují disciplínu a plní povinnosti svého úřadu, dbal na vizitace a pro vzdálenější oblasti pověřil touto úlohou svého delegáta.³⁸

Upevňování církevní správy ze strany pražského arcibiskupa šlo ruku v ruce i s jeho podporou vzdělanosti v českých zemích. Již bylo uvedeno, že Arnošt podporoval učitele i studenty teologické, právnické i artistické fakulty na nově založené

³⁰ Srov. FAJT, *Karel IV.*, s. 180.

³¹ Srov. HLEDÍKOVÁ, „Osobnost Arnošta z Pardubic“, s. 26–27.

³² Ve stejném roce vydal Arnošt z Pardubic i statuty pro biskupa a kapitolu v Olomouci. Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 289–304.

³³ Dochovaly se např. statuty pro kolegiální kostel sv. Jiljí v Praze a statuta pro Břevnov.

³⁴ Srov. HLEDÍKOVÁ, „Osobnost Arnošta z Pardubic“, s. 32–33.

³⁵ Tyto listiny se dochovaly shrnuty ve formulářovou sbírku nazvanou *Cancellaria Arnesti*. Srov. HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic*, s. 104.

³⁶ Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 327.

³⁷ Jejím vypracováním pověřil svého blízkého spolupracovníka Štěpána z Uherčic. Srov. HLEDÍKOVÁ, „Osobnost Arnošta z Pardubic“, s. 34.

³⁸ Z jeho pravomocí se po čase vyvinula speciální funkce korektora kléru. Tamtéž, s. 34.

univerzitě v Praze.³⁹ Pečoval také o další vzdělávání kněží, např. jim dával ochotně dispens, aby se mohli ze své fary vzdálit, pokud se přihlásili k universitnímu studiu. Staral se o mistrovský sbor a po celé Evropě sháněl ty nejlepší odborníky. A když Karel zakládal v italské Perugii „studium generale“ neboli vysoké učení, připojil Arnošt na jeho listinu svůj podpis.⁴⁰

První pražský arcibiskup se snažil všemožně prohlubovat církevní život. To dokazuje i jeho podpora vyslovená církevním reformátorům u nás. Tak když Karel IV. povolal r. 1363 do Prahy augustiniána Konráda z Waldhausenu, aby zde konal mimořádná německá a latinská kázání, sotva to dělal bez souhlasu svého arcibiskupa, spíše na jeho přání nebo z jeho iniciativy. Právě za Waldhauserova působení se vzdal své funkce v arcibiskupské kanceláři Jan Milíč z Kroměříže. Arnošt přijal Milíčovu rezignaci a umožnil mu několikaměsíční soustředěnou přípravu na jeho nastávající kazatelskou činnost.⁴¹

2.4 Literární činnost

Snad největší přínos Arnošta z Pardubic spočívá v jeho právně a organizačně zakladatelském díle. Jako literát nebyl příliš výrazný. Do latinsko-českého slovníku, jehož sestavovatelem byl univerzitní mistr Klaret, přispěl Arnošt statí *De rebus ecclesiasticis*. Jedná se o neosobní odborný článek, vyplývající jako vedlejší produkt z vlastní arcibiskupovy činnosti.⁴² Dochovaly se však čtyři autentické spisky, na jejichž základě můžeme hlouběji proniknout do duchovního světa prvního pražského arcibiskupa.

První dvě dílka vznikla jako hodnotící nebo emocionálně reagující glosy autorovy ke studovanému dílu. Jedná se o soukromé poznámky k anonymnímu spisku *De gaudio et pulchritudine celestis patriae* a ke spisu Tomáše z Chantimpré s názvem *Liber de apibus, qui etiam bonum universale de proprietatibus apium*. Třetí Arnoštův spis, *Consilia salubria cuilibet salubriter vivere volenti*, je určen širší veřejnosti. Jeho adresáty mohli být členové a zaměstnanci arcibiskupovy kanceláře a jeho dvora.⁴³ Posledním dílkem je *Vidění arcibiskupa Arnošta z Pardubic*. Autor je sepsal zřejmě na sklonku života a dle jeho přání mělo být čteno ve všech chrámech diecéze až po jeho skonu.⁴⁴

³⁹ Srov. HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic*, s. 56–57.

⁴⁰ Arnoštova širší angažovanost v otázce vzdělanosti potvrzuje i jeho korespondence, kterou vedl s básníkem Františkem Petrarkou a s bývalým římským tribunem Colou di Rienzo. Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 374–375.

⁴¹ Srov. HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic*, s. 188.

⁴² HLEDÍKOVÁ, „Osobnost Arnošta z Pardubic,“ s. 37.

⁴³ Zatímco první dva spisky nám ukazují Arnošta jako člověka vroucího náboženského citu a zanícení, jako asketu, potažmo jako středověkého mystika, ve svém třetím dílku se autor jeví spíše jako člověk rozumu, ustáleného pořádku a kázně, jako právně usměrněný a církevně reformní prelát. Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 217.

⁴⁴ Srov. HLEDÍKOVÁ, „Osobnost Arnošta z Pardubic,“ s. 37–39.

3. MARIÁNSKÁ ÚCTA V DOBĚ A DÍLE ARNOŠTA Z PARDUBIC

Celá doba, do níž spadá životní příběh Arnošta z Pardubic, již od sklonku XIII. století počínaje, je prosyncena silnou mariánskou úctou a zbožností.⁴⁵ Vznikají nové chrámy zasvěcené Matce Boží, svůj vliv uplatňují také mnohé řády, jejichž hlavním úkolem bylo šířit mariánskou úctu: cisterciáci, karmelitáni či servité.⁴⁶

Zatímco církevní obřady a účast na nich během XIV. století dostoupily vysokého stupně rozšíření a dokonalosti, hloubka zbožnosti jednotlivce i sociálních skupin jsou postižitelné jen obtížně a často nepřímou. Kristus, Maria a další svatí byli věřícími vnímáni jako jejich přímluvci u Boha ve všech životních situacích, hlavně v neštěstí, při nemoci či na prahu smrti. I přes časté zákazy se však lidé zároveň utíkali k zaříkávání a kouzlům, která se různě proplétala s křesťanskou praxí.⁴⁷

Již z předchozích odstavců jsme mohli vysledovat, že život i dílo prvního pražského arcibiskupa se vyznačovalo velkou oddaností a úctou k Matce Boží.⁴⁸ Nyní se dostáváme k samotným mariánským myšlenkám Arnošta z Pardubic a k písemným projevům jeho mariánské úcty.

3.1 Arnoštovy poznámky ke knize zvané „Apiarius“

Autorem *Knihy o včelách* (*Liber de apibus*) byl Tomáš z Chantimpré, žák sv. Alberta Velikého, od r. 1217 člen řádu augustiniánských kanovníků.⁴⁹ Celá jeho kniha je rozdělena na 87 kapitol, zmínky o Matce Boží se však nacházejí pouze na několika málo místech. Arnošt ale tato místa vždy pečlivě opatřil svým komentářem.

Tak např. ve 42. kapitole uvádí Tomáš z Chantimpré Pannu Marii mezi ostatními jinými světci jako příklad ctnostného života, Arnošt se naproti tomu jmenovitě zmiňuje pouze o „blahoslavené Panně Marii“.⁵⁰ Z této zmínky je patrné, že si Arnošt z Pardubic cenil Matky Boží nesrovnatelně více než ostatních světců. Obdobně k 50. kapitole zmíněného spisu pojednávající o vlastnostech včel pražský arcibiskup poznamenává: „Šťastná Maria pro zvláštní ctnosti, jež mají podobu v životě včel, a proto se přirovnává k včele.“ Přirovnání vychází z dobového názoru, dle něhož včelám udělila příroda znak všech ctností, zatímco na jiných živočiších je možno objevit tyto ctnosti rozptýleně. Arnošt se tedy kloní k názoru, že Matka Boží

⁴⁵ Právě v této době vzniká několik nových mariánských slavností, jako např. svátek Neposkvrněného početí P. Marie v Anglii nebo svátek Navštívení P. Marie u nás.

⁴⁶ Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 195.

⁴⁷ Ustanovení proti magii se také objevila v provinciálních statutech Arnošta z Pardubic. Srov. Lenka BOBKOVÁ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země koruny české*, sv. 4b, Praha: Paseka, 2003, s. 88.

⁴⁸ Jedním z mnoha dokladů tohoto tvrzení je skutečnost, že při zasvěcení pražské katedrály stávil Arnošt proti starší tradici na první místo Pannu Marii a vedle ní teprve české světce. Hlavní oltář ve zmíněné katedrále byl r. 1344 zasvěcen Panně Marii. V r. 1365 byla katedrála vysvěcena znovu a tentokrát v ní byly dva hlavní oltáře, zasvěcené P. Marii a sv. Vítu. Srov. CHALOUPECKÝ, *Arnošt z Pardubic, první arcibiskup pražský*, s. 40–41.

⁴⁹ Arnošt z Pardubic si oblíbil toto jeho dílo jednak proto, že sám byl vnímavým pozorovatelem přírody, jednak proto, že autor se mu zamlouval svými morálními a asketickými aplikacemi na neúnavnou práci a pílí včel. Právě těmito vlastnostmi se totiž Arnoštův život zvlášť vyznačoval. Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 212–213.

⁵⁰ Tamtéž, s. 234.

v sobě shrnuje všechny ctnosti a že je proto po Ježíši Kristu nejdokonalejším vzorem svatosti i každé jednotlivé ctnosti zvlášť.

Jako důležitá se jeví kapitola s číslem 56. V ní se hovoří o Mariině panenské neporušenosti a Arnoštova poznámka nás zde upozorňuje na to, že před vyvolením Matky Boží, tedy v době starozákonní, nebylo panenství doporučováno.⁵¹ O velkém významu této ctnosti svědčí názor autora, jež Arnošt přejímá, že totiž Kristus byl před svým vtělením přísný a teprve v panenském lůně Mariině se stal tichým a pokorným beránkem, který snímá hříchy světa.⁵² Jistě s tímto názorem můžeme polemizovat, vždyť právě úmysl Boha spasit lidstvo a zachránit celý svět od hříchu vedl ke vtělení, tedy právě láska a mírnost vedla Božího Syna k tomu, že se stal člověkem, podobným nám ve všem kromě hříchu.⁵³

Nesmíme zapomínat, z jakých poměrů Arnoštova mariánská spiritualita vyrůstala. V procesu utváření středověkého člověka hrála postava Matky Boží nezastupitelnou roli.⁵⁴ Maria byla ve středověku běžně označována jako královna všech ctností či jako prostřednice.⁵⁵ Navíc je nutno brát v potaz povahové rysy Arnoštovy osobnosti: byl více nakloněn k praktické činnosti než k teoretickému promýšlení věcí.

Ani zde se proto ve svém myšlení nepouští na rovinu spekulace, místo toho se obrací na Matku Boží s prosbou: „Panno, svatá Maria, dej mi opravdové vyznání hříchů!“ Ukazuje tak, že ze strany člověka je základní podmínkou pro život s Bohem čisté srdce. Tím, že se utíká právě k Marii, dotvrzuje pražský arcibiskup přednostní postavení Matky Boží v díle spásy. Zároveň je zde opětovně vyzdvížená příkladnost Mariiných ctností, konkrétně ctnosti čistoty.

Ve stejné kapitole je zmíněna i pravda o Mariině nanebevzetí s tělem i duší do nebeské slávy, k níž Arnošt připojuje svůj souhlas víry. Tento souhlas víry dotvrzuje i arcibiskupova poznámka k 81. kapitole *Knihy o včelách*, kde výslovně čteme: „Všecka těla se obrátí v prach s výjimkou těla Kristova a Panny Marie.“⁵⁶ Arnošt se v tomto ohledu věrně přidržuje tradice církve, která dospěla r. 1950 až ke slavnostnímu prohlášení této pravdy za článek katolické víry.⁵⁷

Na pokračující úlohu Matky Boží v životě církve pak odkazuje ve stejné kapitole poznámka o Mariině přímluvě. Je zde zmíněno, že na základě přímluv svatých a především Panny Marie byly vysvobozeny některé duše z očištění a došlo k mnoha obrácením. Jak ještě uvidíme, Arnošt sám nám v tomto směru má co říci.

⁵¹ Srov. tamtéž, s. 238.

⁵² V tomto smyslu ukazuje na Kristovu mírnost mytologický obraz jednorožce, který prý byl ve své divokosti zkrocen právě panenskou čistotou. Srov. tamtéž, s. 240.

⁵³ Srov. např. Žid 4,15.

⁵⁴ Její úlohu snad nejlépe pochopil sv. Bonaventura a vyjádřil ji následovně: „Osoba matky stojí nekoněčně hluboko pod osobou Syna; když však odstraníš matku, odstraníš i vtělené Slovo.“ Srov. Wolfgang BEINERT – Heinrich PETRI, *Handbuch der Marienkunde*, Regensburg: Pustet, 1984, s. 190.

⁵⁵ O rozšíření a správné chápání tohoto titulu vzhledem k Marii se zasloužil ve XII. století významný teolog cisterciáckého řádu, sv. Bernard z Clairvaux. Srov. tamtéž, s. 168.

⁵⁶ Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 248.

⁵⁷ Už sv. Albert Veliký, aby doložil tuto pravdu, shromáždil různé argumenty, které se opírají o Písmo, tradované výroky, liturgii, teologickou vědu, a nakonec uzavírá: „Z těchto i mnoha dalších dokladů a autorit jasně plyne, že blažená Matka Boží byla s duší i tělem povýšena nad kůry andělů. Věříme, že je to naprosto jisté.“ Srov. PIUS XII., „Munificentissimus Deus“, čl. 30, in Ctěrad Václav POSPIŠIL, *Nanebevzetí Bohorodičky ve světle dokumentů magisteria*, Olomouc: MCM, 2000, s. 56.

3.2 Spisek De gaudio et pulchritudine celestis patriae

Stejný ráz a způsob vyjadřování, jaký se objevuje v Arnoštových poznámkách k „Apiariu“, můžeme nalézt v jeho glosách k dalšímu dílu. To nese název *O kráse nebeské vlasti* a první pražský arcibiskup zde projevuje svou úctu k Matce Boží krátkými modlitbami a předsevzetími. Tak říká např.: „...almužny chci udíleti a blahoslavenou Pannu často pozdravím, kéž se slzami přicházím ke zpovědi a od ďábla jsem vysvobozen skrze Marii.“⁵⁸ Je nade všechnu pochybnost, že podobně jako sv. Irenej i pražský arcibiskup vnímá Matku Boží jako tu, na níž se vyplnil Boží příslib prvním lidem.⁵⁹ V téže perspektivě znějí i další Arnoštova slova: „Abych se uvaroval hříchu, potupy a zármutku, uteku se k Marii, ďábly nechci zaklínati a Marii, jež mně tak věrně přispěla ku pomoci, budu vždy uctívati.“⁶⁰

O jakém přispění zde arcibiskup mluví? Pro porozumění se musíme vrátit k zázračnému vidění, jež Arnošt prožil jako malý chlapec v Kladsku. Jednou se při zpěvu Magnificat nebo následující antifony (snad *Salve regina*) podíval na sošku (obraz) Madony na oltáři a viděl, že Panna Maria od něho hněvivě odvrátila tvář. Polekaný chlapec začal Madonu prosit, aby na něho opět pohlédla, a když viděl, že ta neochotně tvář k němu obrací, stručně poděkoval a s ostatními chlapci z kostela odešel. O tomto svém vidění neřekl tehdejší žák kladské farní školy johanitů nikomu, ale po letech – již jako arcibiskup – celou příhodu vypsál a vyličil, přičemž si toto znamení vyložil jako výzvu ke změně stylu svého života.⁶¹

Z uvedeného úryvku je zřejmé, že Arnošt z Pardubic připisoval Marii své duchovní obrození. To dokládají i další jeho poznámky, v nichž si umiňuje, že bude z úcty k Matce Boží neustále šeptat Ave Maria,⁶² že bude horlivý při mariánských hodinkách⁶³ nebo že se bude ke cti Panny Marie v sobotu postit.⁶⁴ Opět v jiné poznámce říká: „Obraz Panny Marie chci zdobiti.“⁶⁵ Jak jsme viděli, pražský arcibiskup skutečně objednával mnohá umělecká díla, především ta s mariánskou tematikou. Jeho mariánská úcta byla tedy žitá, Arnošt se ji snažil uvádět do praktického života. Tím nám ukazuje, že přínosem může být pouze taková víra a mariánská úcta, která uchová spojení hláсанé pravdy s praxí. Ortodoxie a ortopraxe se musejí perichoreticky prostupovat i v oblasti mariologie.⁶⁶

Mariánská úcta, jak ji vnímal a prožíval Arnošt z Pardubic, nebyla v ničem na překážku jeho úctě eucharistické: „Žádná hrůza mně nemá brániti, abych se nepřiblížil k tělu Kristovu a toto uctivě a zbožně nepožíval a aspoň jeden Otčenáš se

⁵⁸ VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 254.

⁵⁹ Maria je ta, kterou si zlý duch nikdy nepodmanil. Srov. Gn 3,15.

⁶⁰ VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 254.

⁶¹ Srov. HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic*, s. 234–235.

⁶² „... nebudu-li moci nic jiného říkati ani se ničemu naučiti, pak ať aspoň v myšlenkách podržím ono květnaté a zlaté Ave Maria.“ VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 255.

⁶³ Bylo to tzv. dodatkové ofícium, jež právě vzniklo v cisterciáckém a kartuziánském řádu a vniklo do římského ofícia. Četné rukopisy ze 14. a 15. století ukazují, že toto mariánské ofícium spolu s hodinami za zeměle tvořilo zvláštní druh laického breviáře. Srov. tamtéž, pozn. 48, s. 579–580.

⁶⁴ „Jako němý budu mlčeti a z úcty k Marii na nebe vzaté budu se postiti.“ Tamtéž, s. 255.

⁶⁵ Tamtéž, s. 255.

⁶⁶ Srov. Ctírad Václav POSPÍŠIL, *Hermeneutika mystéria*, Praha: Krystal OP, 2005, s. 128.

Zdrávas ke cti Těla Kristova se nepomodlil...“⁶⁷ Modlitbou Zdrávas bylo tedy vhodné uctívat eucharistického Krista a první pražský arcibiskup to často konal. Spojení úcty k Matce Boží s onou prokazovanou Ježíši Kristu, Božímu Synu, také dokumentují všechna zobrazení, která jsou Arnoštovi připisována, ať už se jedná o obrazy Madony s dítětem, dvoustranný kříž s Kristem a Marií či jiná díla. Úcta, kterou náš autor projevoval Matce Boží, nebyla nijak izolována od úcty ke Kristu, Bohu.⁶⁸ Naopak, důležitým aspektem mariánské úcty Arnošta z Pardubic bylo její napojení na hlavní zdroj křesťanské víry a zbožnosti, na osobu Vykupitele Ježíše Krista.⁶⁹

Můžeme konstatovat, že písemné zmínky Arnošta z Pardubic o Matce Boží představují jakousi implicitní mariologii. Vesměs se jedná o krátké poznámky, směřující k praktickému náboženskému životu. Tyto poznámky zároveň dávají tušit, že první pražský arcibiskup byl mužem ryzí katolické víry a že jeho mariánský profil může být inspirací pro rozvoj mariánské úcty a zbožnosti i v naší době.

3.3 Mariale Arnesti

Arnoštu z Pardubic byl po dlouhou dobu připisován i soubor mariánských rozjímání a úvah, tzv. *Mariale Arnesti*. Jedná se o jakýsi žaltář, který ve 150 rozjímáních opěvuje Matku Boží a nabízí výklad jejích jmen. Celý soubor připravil k tisku r. 1651 Bohuslav Balbín. Právě on označil Arnošta za autora zmíněného díla⁷⁰ a opakovaně tak učinil v r. 1664, kdy vydal Arnoštův oslavný životopis.⁷¹ Tím se také vysvětluje, proč v nejstarších životopisech prvního pražského arcibiskupa⁷² nenacházíme o *Mariale Arnesti* žádné zmínky.

Proti mínění, že Arnošt z Pardubic sepsal žaltář mariánských rozjímání a že tak učinil v příbramském hradu před sochou Panny Marie uctívané dnes na Svaté Hoře,⁷³ nebyla z katolické strany vznášena dlouhou dobu žádná vážnější námitka.⁷⁴ Balbín přitom uvádí i pádné argumenty mluvící v neprospěch Arnoštova autorství

⁶⁷ VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 255.

⁶⁸ Když se arcibiskup ve vzpomínkách vrací ke svému vidění, které prožil jako mladý chlapec v kladské škole, poznamenává, že Madona od něj tehdy hněvivě odvrátila tvář, zatímco dítě Ježíš, které držela na rukou, se i nadále na něj laskavě dívalo. Proto také Arnošt prosí Boha, aby směl spatřit Ježíše v podobě dítěte. Srov. tamtéž, s. 254.

⁶⁹ Na rovině věroučné přiřadil mariologii ke christologii jako první sv. Albert Veliký někdy kolem r. 1280. Tím byla potvrzena i legitimita takové mariánské úcty a zbožnosti, která neodděluje osobu matky Boží od Vykupitele. Srov. BEINERT – PETRI, *Handbuch der Marienkunde*, s. 168.

⁷⁰ Rukopis obsahující dílo *Mariale Arnesti* se původně nacházel v rožmberské knihovně v Třeboni, odkud se dostal r. 1647 do královské knihovny v Praze. Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 546–547.

⁷¹ Srov. tamtéž, s. 519.

⁷² První dva životopisy byly sepsány krátce po arcibiskupově smrti ve 14. století. Jejimi autory jsou Vilém z Lestkova a Jan z Kladska. Počátkem 16. století pak vznikl životopis třetí, kanonizační, a to z pera Valentína Krautwalda. Srov. HLEDÍKOVÁ, „Osobnost Arnošta z Pardubic“, s. 23–24.

⁷³ Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 538.

⁷⁴ V českém překladu a výtahu ze zmíněného žaltáře z r. 1912 jsou všechna mariánská rozjímání připisována právě Arnoštu z Pardubic. Srov. Jan HLÁČEK, *Mariale parvum*, Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Francel, 1912, s. 3.

zmíněného *Mariale*.⁷⁵ Zároveň však ponechává na čtenáři, aby se přiklonil k mínění, které je mu bližší. Arnoštovo autorství zmíněného spisu dnes již neobhajujeme.⁷⁶ Jedná se nicméně o dílo pocházející z doby, v níž pražský arcibiskup žil, a Arnošt s ním zřejmě byl obeznámen.

Autor vyhledává paralely mezi postavou Matky Boží a četnými přírodními tvory a úkazy, jako je např. světlo, obloha, strom, oliva, kadidlo, růže, beránek a mnohé další, nechybí ani spojitost s motivy jako kniha, tvrz, klášter, svícen, matka, královna, paní. Pro porovnání zde uvádíme část rozjímání, v němž je Panna Maria přirovnávána ke včele:⁷⁷

Ó blahoslavená, obdivuhodná včeličko, cudná, pokorná a skromná, poslušná, krásná a moudrá, kteráž jsi ve svém klidném Nazaretě plodnou se stala! Ježíše, jenž jest nad med sladší, jsi počala, Ježíše, jehož svíce velikonoční s pěti ranami zobrazuje, utvořila jsi nám z vosku svého svatého těla, Ježíše dala jsi nám, světlo duší našich, kteréž jsi nám jako apis mater – mateřsky se starající včela a královna porodila!⁷⁸

Už z tohoto krátkého úryvku můžeme vidět, že pro autora mariánského žaltáře je charakteristický květnatý styl a užívání bohatých metafor a příměrů, na rozdíl od Arnošta, který je vždy skromný a věcný.

ZÁVĚR

Jedním z úkolů, stanovených v úvodu tohoto článku, byla snaha připomenout odkaz Arnošta z Pardubic pro naši dobu. Čím tedy může být osobnost prvního pražského arcibiskupa inspirativní dnes, po víc jak 640 letech od jeho úmrtí? Jeho budovatelská a organizační činnost je zajisté hodna obdivu. Byla to ale především hluboká víra a také úcta k Matce Boží, kterou je třeba hledat v pozadí všech Arnoštových významných počinů.

Připomeňme alespoň dvě zásady, které jsme mohli na mariánské úctě prvního pražského arcibiskupa vysledovat a které mohou být i pro dnešní dobu nosné: 1. Pravá mariánská úcta v ničem neodporuje ani nic neubírá velikosti Ježíše Krista, Syna Božího i Mariina. Naopak tato úcta pramení z Kristova jedinečného prostřednictví mezi námi a Bohem. 2. Mariánská úcta není pouze věcí slov a vnějších forem, ale hluboce souvisí s praktickým životem. Marii správně uctívat znamená žít podle jejích slov z Kány Galilejské: „Udělejte, cokoli vám nařídí“ (Jan 2,5).

⁷⁵ Např. autor tohoto díla užívá francouzských názvů a doporučuje krásu pařížské mariánské svatyně před jinými francouzskými svatyněmi. Srov. VYSKOČIL, *Arnošt z Pardubic a jeho doba*, s. 547.

⁷⁶ Pro úplnost dodejme, že Václav Chaloupecký ani Jan Vyskočil ve svých monografiích již nevěnují této otázce žádnou pozornost. Podobně ani v nejnovějších dílech pojednávajících o životě a díle prvního pražského arcibiskupa (sborník o Arnoštu z Pardubic z r. 2005, monografie Zdeňky Hledíkové z r. 2008) se úvahy o možném Arnoštově autorství spisu *Mariale Arnesti* již neobjevují.

⁷⁷ Že paralela mezi Madonou a včelou nebyla Arnoštu z Pardubic neznámá, dokládá i jeho znalost díla *Liber de apibus, qui etiam bonum universale de proprietatibus apium*.

⁷⁸ HLÁČEK, *Mariale parvum*, s. 88.

Mother of God in the life and work of Archbishop Arnošt of Pardubice

Key words: Arnošt of Pardubice (1297–1364); Mariology; Czech history; Middle age

Abstract: This article deals with Arnošt of Pardubice, bishop and the first Archbishop of Prague since 1344. The author summarizes some important aspects of the life and work of this famous figure of Czech history. In the person of Archbishop Arnošt we can see a great builder, an open-handed sponsor of art and a very educated organizer of the life in his diocese. However, he was not only the Archbishop of Prague and counselor of Charles IV. But in him we find also a man of deep prayer and respect for the Mother of God. His worship and his sense for holiness can be an inspiration as much for us as it was for the people living more than 600 years ago.

ThLic. František Urban
Římskokatolická farnost Březová u Uherského Brodu
Březová u Uherského Brodu 11
687 67 Březová